

PIOTR EBERHARDT

PROBLEMATYKA DEMOGRAFICZNA TZW. ŚCIANY WSCHODNIEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

1. ZAŁOŻENIA METODYCZNE

W licznych rozprawach naukowych oraz w publikacjach o charakterze bardziej popularnym mówi się o tzw. ścianie wschodniej. Termin ten jest bardzo często używany przez autorów, którzy twierdzą, że obszary przylegające do wschodniej granicy Polski cechują się marazmem gospodarczym oraz nasilającymi się procesami depopulacyjnymi. Pojęcie to nabrało pejoratywnego znaczenia i stało się symbolem regresu i zacofania ekonomicznego. Termin ten, pomimo znacznego rozpowszechnienia, nie doczekał się zdefiniowania i merytorycznego wyjaśnienia. Wykorzystywany jest w sposób dowolny i wyjątkowo mało precyzyjny. Dotyczy to zarówno kwestii pojęciowej, jak i rozumienia rozciągłości terytorialnej. Przyjęło się powszechnie uważać, że są to obszary o nieokreślonej bliżej rozciągłości przestrzennej, położone do 1990 r. wzdłuż wschodniej granicy ze Związkiem Sowieckim, a obecnie, po zmianach geopolitycznych, usytuowane w bezpośrednim sąsiedztwie z Ukrainą, Białorusią i Litwą.

Pogląd o istnieniu „ściany wschodniej”, mający początkowo charakter dosyć luźno zarysowanej hipotezy badawczej, w miarę upływu czasu stawał się powszechnie stosowanym pojęciem w naukach geograficznych. Zakres merytoryczny tego terminu ulegał wyraźnej ewolucji. Początkowo mówiąc o „ścianie” myślano o granicy, względnie barierze, oddzielającej Polskę od jej wschodnich sąsiadów. Następnie poprzez „ścianę” definiowano cały obszar przygra-

niczny. To ostatnie, niezbyt ściśle określenie, przyjęło się w terminologii badawczej i pojęcie „ściany wschodniej” zostało zaadoptowane przez geografów dla oznaczenia nie bariery przestrzennej, jakby tego należało oczekiwać, lecz całej strefy położonej przy granicy wschodniej. Wprowadziło to początkowo pewien zamęt interpretacyjny. Obecnie termin „ściana wschodnia” nabiera już jednoznaczności, bywa tak często wykorzystywany w nauce, że mając początkowo znaczenie potoczne, zaczyna być powszechnie używany w badaniach naukowych. W przypadku „ściany wschodniej” mamy ciągle jednak do czynienia z terminem, który nie nabrał ściśłości semantycznej ani też geograficznej. Liczni autorzy używający tego pojęcia nie dokonali odpowiednich analiz wartościujących. Nie zastosowali również koniecznych w takiej sytuacji procedur delimitacyjnych oraz nie wzbogacili ich odpowiednią kwantyfikacją. Na podstawie bardziej intuicji badawczej niż oceny podbudowanej odpowiednią dokumentacją statystyczną założono, że w miarę zbliżania się do wschodniej granicy kraju zachodzi pogorszenie warunków ekonomicznych, które doprowadzają do uformowania się strefy katastrofy demograficznej i upadku gospodarczego. Teza o istnieniu pewnej nieokreślonej terytorialnie strefy przygranicznej, w której od wielu lat kumulują się negatywne zjawiska i procesy społeczne, została przyjęta i zaadaptowana przez specjalistów, ale w zasadzie nie udowodniona. Przesłanki intuicyjne oraz wyrwykowe studia wskazują na prawidłowość tej hipotezy badawczej. Niemniej jest to niewystarczające, aby twierdzić o uformowaniu się wyraźnie wyodrębnionej z otoczenia strefy przestrzennej, odpowiadającej pewnym ściśle określonym kryteriom delimitacyjnym i typologicznym.

W niniejszym krótkim artykule empirycznym autor nie będzie w stanie potwierdzić ani zaprzeczyć istnienia wzdłuż wschodniej granicy państwa strefy odróżniającej się od innych obszarów położonych w głębi kraju. Wymagałoby to przeprowadzenia badań specjalistycznych i politematycznych, a następnie dokładnej analizy statystycznej poświęconej całokształtowi sytuacji społeczno-ekonomicznej rozległych obszarów wschodniej granicy Polski. Na podstawie oceny zachodzących procesów demograficznych zostanie jedynie sprawdzona opinia o skali domniemanych procesów depopulacyjnych. Będzie ona zawężona do niewielkiej strefy przylegającej bezpośrednio do granicy z naszymi trzema wschodnimi sąsiadami. Zwłaszcza wydaje się pożyteczne wskazanie, czy strefa przylegająca do granicy jest na całej swej długości jednorodna, czy też sytuacja demograficzna jest zróżnicowana. Zawężenie analizy do problematyki ludnościowej, i to też ograniczonej tematycznie, do pewnych wybranych kwestii nie da możliwości, aby odpowiedzieć na wiele pytań

odniesionych do rozległości i specyfiki geograficzno-ekonomicznej tzw. ściany wschodniej. Poruszenie tego zagadnienia może być jednak ważne przy prowadzonych studiach nad barierami regionalnej współpracy transgranicznej. Istnienie przy samej granicy obszarów cechujących się stagnacją, a w zasadzie regresem ludnościowym, jest czynnikiem wyjątkowo niekorzystnym, powodującym powstawanie przy granicy martwej strefy, tworzącej przeszkodę do wzajemnych kontaktów dwustronnych. Dlatego też wszelkie studia z zakresu demografii mogą stanowić punkt wyjścia do przygotowania odpowiedniej diagnozy oceniającej stan zagospodarowania przestrzennego obszarów przygranicznych.

Podstawą właściwej diagnozy jest logiczna i uzasadniona merytorycznie procedura delimitacyjna. Określenie rozległości terytorialnej tzw. ściany wschodniej jest zadaniem kluczowym. Można będzie przyjąć jednostki fizjograficzne, względnie administracyjne. Te pierwsze byłyby bardziej adekwatne, gdyż obejmowałyby jednostki regionalne bardziej jednolite pod względem warunków geograficznych. Zestawienie dla nich informacji statystycznych jest zadaniem tak żmudnym i skomplikowanym, że pozostaje przyjąć jednostki podziału administracyjnego (województwa, powiaty, gminy). Im mniejsza jednostka, tym dane są bardziej ścisłe i oddają dokładniej lokalną specyfikę. Z tego względu jednostki wojewódzkie i powiatowe będą wykorzystane jedynie w części wprowadzającej, zaś w podstawowej analizie wykorzystane będą informacje demograficzne zestawione według gmin. Przyjęto zasadę, że do tzw. ściany wschodniej zaliczone będą jednostki szczebla gminnego przylegające bezpośrednio do granicy państwowej we wschodniej strefie nadgranicznej RP.

Zaletą tego założenia jest to, że jednostki szczebla podstawowego będą niewielkie pod względem terytorialnym, zaś wyodrębniona strefa nie będzie zbyt szeroka i obejmie jednostki administracyjne mające bezpośredni kontakt z granicą państwa. Pewnym mankamentem tego podejścia jest fakt, że konfiguracja przestrzenna jednostek gminnych jest dość nieregularna i są one położone wobec granicy w sposób zazwyczaj niesymetryczny. Niektóre gminy wiejskie, pomimo że stykają się z granicą, mają układ przestrzenny równoleżnikowy i obejmują obszary położone również w znacznej odległości od granicy. Z kolei inne dochodzą do granicy wąskim pasem, oddzielając tereny innych jednostek administracyjnych, położonych w bezpośredniej bliskości kordonu granicznego. Wszystko to razem spowodowało, że utworzony pas przygraniczny jest różnej szerokości i rozciąga się od kilkuset metrów do kilkunastu kilometrów. Ostatecznym efektem wybranej procedury delimitacyjnej

była lista gmin wiejskich, które mają bezpośredni kontakt przestrzenny z granicą wschodnią Polski.

2. GRANICA WSCHODNIA WSPÓŁCZESNEJ POLSKI

Precyzyjne określenie długości i przebiegu granicy wschodniej Polski jest zadaniem stosunkowo prostym i nie może budzić zastrzeżeń formalnych i merytorycznych. Przyjmuje się, że rozgraniczenie polityczne oddzielające Polskę od jej trzech sąsiadów, tzn. Ukrainy, Białorusi i Litwy, jest wschodnią granicą Polski. Niektórzy badacze do granicy wschodniej często zaliczają też granicę z obwodem kaliningradzkim. Z geograficznego punktu widzenia jest to założenie nonsensowne, gdyż obwód kaliningradzki leży w całej rozciągłości po północnej stronie granicy. Z kolei są przypadki, że Litwę traktuje się jako północnego sąsiada Polski. To jest już bardziej uzasadnione, ale nie zostało przyjęte ani w nauce, ani w publicystyce i granica z Litwą jest traktowana powszechnie jako część wschodniej granicy Polski.

Na podstawie oficjalnych danych można stwierdzić, że współczesna wschodnia granica Polski liczy 1035 km. Ma wyraźny układ południkowy. Łączy dwa oddalone znacznie od siebie punkty. Jeden z nich usytuowany jest na południu w Bieszczadach na styku granicy polsko-słowacko-ukraińskiej. Drugi zaś znajduje się w pobliżu miejscowości Wiżajny, gdzie stykają się granice Polski, Litwy oraz obwodu kaliningradzkiego, stanowiącego wyodrębnioną część Federacji Rosyjskiej.

Granica polsko-ukraińska liczy 526 km. Rozpoczyna się w miejscu styku wspomnianej już granicy polsko-słowackiej na szczycie góry Krzemieniec (1221 m n.p.m.), następnie aż do Przełęczy Użockiej ma przebieg równoleżnikowy. W tym miejscu zmienia kierunek i biegnie początkowo nurtem rzeki San, następnie przechodzi łukiem, pozostawiając po stronie polskiej rejon Ustrzyk Dolnych. W pobliżu miejscowości Lisowate na północ od Krościenka zmienia kierunek z północno-zachodniego na północno-wschodni i linią w zasadzie prostą dochodzi do Bugu w rejonie Kryłowa, pozostawiając po stronie polskiej Fredropol, Medykę, Wielkie Oczy, Horyniec, Lubyczę Królewską, Uhlówek, Dołhobyczów, zaś po stronie ukraińskiej Chyrów, Mościska, Jaworów, Rawę Ruską, Bełz. W dalszym ciągu swojego przebiegu granica idzie nurtem rzeki Bug, dochodząc w rejonie Włodawy do miejsca, gdzie stykają się granice trzech państw: Ukrainy, Polski i Białorusi.

Aktualna granica polsko-białoruska liczy 407 km. Od wspomnianego styku granic trzech państw przebiega rzeką Bug do miejsca położonego między Mielnikiem po stronie polskiej a Wołczynem po stronie białoruskiej. Następnie łukiem dochodzi do punktu położonego w pobliżu Białowieży, dzieląc Puszcę Białowieską na dwie części. Od tego miejsca zmienia kierunek i idąc na północ po linii prostej, dochodzi do styku granicy polsko-białorusko-litewskiej, znajdującej się w bliskim sąsiedztwie przeciętego Kanału Augustowskiego, pozostawiając po stronie wschodniej Indurę, Grodno i Sopoćkinie, a po zachodniej – Krynki, Kuźnicę i Lipsk.

Granice polsko-ukraińska i polsko-białoruska powstały w rezultacie wydarzeń związanych z II wojną światową. Decyzje o przebiegu granicy zapadły na konferencji teherańskiej, a następnie zostały potwierdzone na konferencji jałtańskiej. Postanowienia te stały się podstawą podpisania umowy w dniu 16 VIII 1945 r. przez E. Osóbkę-Morawskiego i W. Mołotowa o polsko-radzieckiej granicy państwowej.

Przechodząc do granicy polsko-litewskiej należy zaznaczyć, że granica ta ma dłuższą historię, gdyż została wyznaczona po I wojnie światowej i przez okres międzywojenny oddzielała Polskę od państwa litewskiego. Przebiega ona na długości 102 km, początkowo biegnąc w kierunku północnym, a następnie zataczając łuk zmienia kierunek na zachodni, dochodząc w pobliżu jeziora Wisztynieckiego do miejsca, gdzie obecnie jest styk granicy polsko-litewsko-rosyjskiej. Granica polsko-litewska nie idzie po linii prostej, lecz ma konfigurację dość nieregularną, pozostawiając po stronie polskiej Ogrodniki, Puńsk, Szypłiszki i Wiżajny, zaś po litewskiej Kopciowo (Kapciamiestis), Lejpuny (Leipalingis), Łozdzieje (Lezdijaji), Sereje (Seirijai) oraz Wiejsieje (Yeisiejai).

Granica polsko-ukraińska przedzieliła obszary, które do rozbiorów należały do I Rzeczypospolitej, a w XIX w. do Rosji (Wołyń i Lubelszczyzna) lub do Austrii (Wschodnia i Zachodnia Galicja). Granica polsko-białoruska nie miała także swojego odpowiednika w historii. Nie była zgodna w czasach I Rzeczypospolitej z granicą między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim. W XIX stuleciu zarówno tereny położone na wschód, jak i na zachód od obecnego korodonu granicznego należały do Rosji, a w okresie międzywojennym do Polski.

Jak widać, co już wcześniej zaznaczono, jedynie aktualna granica polsko-litewska ma dłuższą historię, gdyż z pewnymi przerwami, wywołanymi wydarzeniami II wojny światowej, trwa blisko 90 lat.

Należy wyraźnie stwierdzić, że podane fakty o podłożu historycznym mają poważne reperkusje demograficzne, społeczne i gospodarcze. Zdecydowana większość obszarów przedzielonych granicą do II wojny światowej należała

do tego samego organizmu państwowego. Miały one przez to podobną strukturę demograficzno-społeczną jak i analogiczny poziom zagospodarowania. Wyznaczona granica przecięła funkcjonujące przez dziesięciolecia powiązania infrastrukturalne, układy komunikacyjne, łączące obszary tworzące jedność gospodarczo-społeczną. Te radykalne zmiany polityczne stworzyły nową rzeczywistość geograficzną i ekonomiczną.

Ustalona i wyznaczona po II wojnie światowej wschodnia granica Polski stała się kordonem oddzielającym przez 45 lat naród polski od narodu ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego. W ciągu wieków nigdy na tym obszarze nie przechodziła tego typu granica. Oddzielała ona szczerlnie od siebie ludność bliską sobie tradycjami, kulturą i obyczajami. Działo się to, pomimo że obszary po obu stronach granicy były podporządkowane w zasadzie jednej władzy usytuowanej w Moskwie. Dopiero rozpad Związku Sowieckiego oraz wielka transformacja polityczno-ekonomiczna we wschodniej Europie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zmieniły diametralnie sytuację geopolityczną. Uformowanie się niepodległej Republiki Ukrainkiej, Republiki Białoruskiej oraz odtworzenie Republiki Litewskiej zmieniło charakter polskiej granicy wschodniej.

3. PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W PASIE PRZYGRANICZNYM POŁOŻONYM PRZY WSCHODNIEJ GRANICY POLSKI

Zaprezentowane informacje o charakterze wprowadzającym są wstępem do zasadniczej części opracowania poświęconego sytuacji demograficznej na polskich terenach przygranicznych, przylegających bezpośrednio do wschodniej granicy państwa. Precyzyjne wydzielenie obszaru przygranicznego w pełni adekwatnego do celu badawczego jest zadaniem trudnym i tak, jak każde zagadnienie delimitacyjne, jest sprawą kontrowersyjną i umowną, wymagającą przyjęcia założeń o dużej dozie subiektywizmu.

Przed przystąpieniem do właściwej analizy według jednostek gminnych należy w sposób ogólny przedstawić zagadnienia w ujęciu bardziej makroprze-strzennym. Do wschodniej granicy Polski przylegają trzy jednostki wojewódzkie (podkarpackie, lubelskie, podlaskie). Często są one zaliczane w całości do tzw. ściany wschodniej, co budzi istotne zastrzeżenia geograficzne. Obejmują w dużym stopniu obszary położone daleko od granicy (na przykład województwo lubelskie sięga aż do Wisły). W okresie międzywojennym należały integralnie do tzw. centralnej Polski. Niemniej aktualne informacje staty-

styczne, odniesione do tych województw, mogą być istotną wskazówką dla określenia specyfiki demograficznej obszarów położonych we wschodniej części kraju.

W analizowanych trzech województwach przygranicznych, obejmujących około 28% terytorium Polski, skupia się około 5,5 mln mieszkańców. Potencjał demograficzny jest więc znaczący, tyle że gęstość zaludnienia jest poniżej średniej krajowej. Niski relatywnie jest też poziom urbanizacji oraz uprzemysłowienia. Województwa te tradycyjnie miały charakter rolniczy i cechowały się wyraźnym zacofaniem gospodarczym. W okresie powojennym występowały tu stopniowe procesy urbanizacyjne i industrializacyjne. Zmieniała się ich struktura ekonomiczna, ale w skali kraju należały do województw najbiedniejszych, odznaczających się wolniejszym tempem przeobrażeń ekonomicznych. Cechą znamioną stanu zagospodarowania były duże zróżnicowania nie tylko strukturalne, ale i terytorialne. Stolice wojewódzkie oraz otaczające te ośrodki strefy podmiejskie rozwijały się intensywnie. W niektórych miastach powiatowych zlokalizowano duże zakłady przemysłowe. Stanowiło to impuls do rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Obszary położone bardziej peryferyjnie, a do nich należały tereny przygraniczne, nadal zachowały archaiczny charakter zagospodarowania.

Rozpatrywane trzy wschodnie województwa w latach dziewięćdziesiątych odznaczały się stabilnym stanem zaludnienia. Na przełomie XX i XXI wieku weszły w fazę wyraźnego regresu demograficznego. Między 2000 a 2008 r. liczba ludności obniżyła się w nich łącznie o 133 tys. Są to dane oficjalne znacznie zaniżone, gdyż nie uwzględniają emigracji zagranicznych. Faktyczny ubytek zaludnienia był przypuszczalnie dwu- lub trzykrotnie wyższy. Przyczyną sprawczą obniżenia się liczby ludności były nie tylko procesy migracyjne. We wschodniej części kraju, podobnie jak w całej Polsce, mieliśmy do czynienia ze zmniejszającą się liczbą urodzeń. Bardzo niski przyrost naturalny zaczął się przeobrażać w ubytek naturalny, tzn. liczba zgonów zaczęła przewyższać liczbę urodzonych dzieci. Najwcześniej ujawniło się to w województwie lubelskim (tab. 1).

Tab. 1. Dynamika demograficzna jednostek wojewódzkich w latach 1996-2008 przylegających do granicy wschodniej

Województwa	Powierzchnia (w km ²)	Liczba ludności (w tys.)			Zmiany zaludnienia 1996-2008		Przyrost lub ubytek naturalny			Zmiany w ruchu naturalnym 1996-2008 (w pkt. proc)
		1996	2000	2008	w tys.	w %	1996	2000	2008	
podlaskie	20 180	1 234	1 221	1 191	-43	-3,4	+1,6	+0,2	+1,9	+0,3
lubelskie	25 114	2 246	2 232	2 162	-84	-3,7	+1,1	-0,1	-0,2	-1,3
podkarpackie	17 926	2 105	2 129	2 099	-6	-0,3	+3,4	+2,5	+0,3	-3,1
Ogółem	87 423	5 585	5 582	5 152	-133	-2,4	+2,6	+1,2	+1,5	-1,1

Źródło:

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2009.

Rocznik statystyczny województwa lubelskiego, Lublin 2009.

Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego, Rzeszów 2009.

Dalsza analiza statystyczna będzie dotyczyła mniejszych jednostek podziału administracyjnego, tzn. powiatów. W ramach procedury delimitacyjnej określono jednostki powiatowe, które bezpośrednio przylegają do granicy wschodniej. Zaliczane są one przez niektórych planistów przestrzennych do tzw. ściany wschodniej. Do granicy polsko-litewskiej przylegają dwa powiaty: suwalski i sejneński. Przy długiej kilometrażowo granicy polsko-białoruskiej usytuowanych jest siedem powiatów, a mianowicie: augustowski, sokólski, białostocki, hajnowski, siemiatycki, biały i włodawski. Bardziej na południe, przy granicy z Ukrainą położonych jest też siedem powiatów, tzn. chełmski, hrubieszowski, tomaszowski, lubaczowski, jarosławski, przemyski i bieszczadzki. Łącznie do polskiej granicy wschodniej przylega 16 jednostek szczebla powiatowego. Dla wszystkich z nich określono wybrane w sposób celowy wskaźniki statystyczne obrazujące sytuację demograficzną. Zwrócono uwagę na dynamikę demograficzną, jaka wystąpiła między 1996 a 2008 rokiem oraz zestawiono dane odnośnie do ruchu naturalnego ludności (tab. 2).

Tab. 2. Dynamika demograficzna jednostek powiatowych przylegających do granicy wschodniej (1996-2008)

Powiaty	Powierzchnia (w km ²)	Liczba ludności (w tys.)			Gęstość zaludnienia w 2008 r. (os./ 1 km ²)	Zmiany zaludnienia 1996-2008		Ruch naturalny ludności w 2007 r.					
		1996	2001	2008		w tys.	w %	urodzenia		zgony		przyrost lub ubytek	
								ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %
suwalski	1 308	35,9	35,6	35,1	27	-0,8	-2,2	452	12,6	374	10,4	+78	+2,2
sejneński	856	22,2	22,0	21,2	25	-1,0	-4,5	208	9,7	250	11,7	-42	-2,0
augustowski	1 658	60,7	61,0	58,9	35	-1,8	-3,0	592	10,0	611	10,3	-19	-0,3
sokółski	2 054	80,5	77,7	71,5	35	-9,0	-11,2	618	8,5	871	12,0	-253	-3,5
białostocki	2 987	138,9	140,0	138,0	46	-0,9	-0,6	1226	8,9	1447	10,5	-221	-1,6
hajnowski	1 624	55,4	52,7	47,2	29	-8,2	-14,8	340	7,1	742	15,5	-402	-8,4
siemiatycki	1 460	52,9	51,7	48,0	33	-4,9	-9,3	359	7,3	646	13,2	-287	-5,9
białski	2 754	119,0	117,3	113,3	41	-5,7	-4,8	1324	11,6	1349	11,8	-22	-0,2
włodawski	1 256	43,3	42,4	39,7	32	-3,6	-8,3	444	11,1	474	11,8	-30	-0,7
chełmski	1 780	78,1	75,7	73,1	41	-5,0	-6,4	885	11,0	1062	13,2	-177	-2,2
hrubieszowski	1 270	77,0	73,9	67,5	53	-9,5	-12,3	693	10,0	850	12,3	-157	-2,3
tomaszowski	1 487	94,1	92,4	87,1	58	-7,0	-7,4	927	10,4	956	10,8	-29	-0,4
lubaczowski	1 308	58,5	57,9	56,8	43	-1,7	-2,9	610	10,5	570	9,8	+40	+0,7
jarosławski	1 029	122,7	123,9	121,7	118	-1,0	-0,8	1 305	10,7	1 154	9,5	+151	+1,2
przemyski	1 214	71,4	72,2	71,2	58	-0,2	-0,3	799	11,0	673	9,3	+126	+1,7
bieszczadzki	1 973	50,3	50,6	48,5	24	-1,8	-3,6	494	10,0	409	8,5	+85	+1,5
Ogółem	26 018	1 160,9	1 147,0	1 098,8	42	-62,1	-5,3	11 279	10,2	12 438	11,3	-1 159	-1,1

Źródło:

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2009.

Rocznik statystyczny województwa lubelskiego, Lublin 2009.

Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego, Rzeszów 2009.

W pasie równoleżnikowym, składającym się z jednostek powiatowych przylegających bezpośrednio do granicy wschodniej, zamieszkuje ponad milion mieszkańców (ok. 3% ludności kraju). Średnia gęstość zaludnienia w tej przygranicznej strefie jest stosunkowo niska i wynosi 42 osoby/km². Ważniejsze jednak dla oceny warunków życia są dane odniesione do dynamiki demograficznej, gdyż ona świadczy pośrednio o atrakcyjności przebywania na tym peryferyjnym obszarze kraju. Okazało się, że w ciągu analizowanego okresu (1996-2008) we wszystkich 16 rozpatrywanych powiatach odnotowano regres zaludnienia. Był on bardzo zróżnicowany przestrzennie (najniższy w powiecie przemyskim, najwyższy w powiecie hrubieszowskim). Liczba ludności na wyznaczonym terytorium w ciągu analizowanych 12 lat zmalała o 62,1 tys. osób (o 5,3%). Było to rezultatem nie tylko ujemnego salda migracyjnego, ale również ubytku naturalnego. W większości przygranicznych powiatów liczba zgonów przewyższała liczebność urodzeń. Jedynie w najbardziej wysuniętym na północ powiecie suwalskim oraz w powiatach usytuowanych na samym południu (w województwie podkarpackim) występuje jeszcze niewielki przyrost naturalny. W pozostałych powiatach liczba zgonów przewyższała liczbę urodzeń. Wynika to z niekorzystnej struktury wieku oraz niskiej płodności kobiet.

Najbardziej ekstremalna sytuacja ma miejsce w powiecie hajnowskim, w którym w 2008 r. urodziło się 340 dzieci, zaś zmarły 742 osoby. Ubytek naturalny w ciągu jednego roku wyniósł więc 402 osoby, zaś w odniesieniu do liczby ludności 8,4‰. Niewiele korzystniejsza sytuacja występuje w pobliskim powiecie siemiatyckim.

Zestawione w układzie jednostek powiatowych dane empiryczne potwierdziły, że w rozpatrywanym pasie przygranicznym sytuacja demograficzna jest krytyczna i ulega pogorszeniu. Dowodziłoby to pośrednio, że hipoteza o istnieniu tzw. ściany wschodniej została statystycznie potwierdzona. Ujawniono równocześnie, że obraz przestrzenny nie jest jednolity. Zróżnicowanie o charakterze terytorialnym jest wyraziste i łatwe do określenia. Najmniej korzystna sytuacja występuje w powiatach nadbużańskich. Powiaty usytuowane między Roztoczem a Podlasiem odznaczają się najwyższym regresem ludnościowym i wysokim ubytkiem naturalnym. Obszar na Pojezierzu Suwalskim, a zwłaszcza

cza powiaty usytuowane w historycznej Galicji, a obecnie należące do województwa podkarpackiego, mają korzystniejsze parametry ruchu naturalnego i mniejszy regres demograficzny.

Zasadniczą analizę statystyczną przeprowadzono na podstawie jednostek gminnych. Są one niewielkie pod względem powierzchni przylegając ściśle do granicy, której oddziaływanie w postaci trudno przepuszczalnej, a w zasadzie zamkniętej bariery stanowi istotną determinantę ich usytuowania i funkcjonowania. Procedura delimitacyjna została zrealizowana w sposób analogiczny, jak to miało miejsce w przypadku jednostek powiatowych. Do pasa przygranicznego włączono te gminy, które leżą przy samej granicy wschodniej państwa. Ten warunek spełnia 51 jednostek szczebla gminnego, położonych w wąskim pasie między gminą Wiżajny na północy a gminą Lutowiska na południu.

Dla uproszczenia wyłączono z procedury nieliczne miasta (np. Włodawa, Terespol), gdyż ważniejsza była ocena procesów zachodzących na obszarach wiejskich. Dla wszystkich wyodrębnionych jednostek gminnych określono następujące mierniki statystyczne: powierzchnia (w km²), liczba ludności (dla lat: 1970, 1978, 1988, 1996, 2008), zmiany zaludnienia w latach 1970-2008 oraz gęstość zaludnienia w dwóch przekrojach czasowych (1970 i 2008).

Zestawione informacje statystyczne oraz wyliczone wskaźniki umożliwiły ujawnienie specyfiki demograficznej każdej wybranej gminy przygranicznej. Najważniejsze dane dotyczyły kwestii związanej z dynamiką demograficzną. Dlatego też do analizy przyjęto stosunkowo długi okres obejmujący blisko 40 lat. Daje to możliwość określenia występujących tendencji długookresowych. Praktycznie rzecz biorąc można ściśle wyznaczyć tempo wzrostu lub ubytku zaludnienia między pięcioma różnymi przedziałami czasowymi.

Najbardziej na północy usytuowane są gminy należące do województwa podlaskiego, położone przy granicy polsko-litewskiej. Znajduje się tam sześć jednostek gminnych (Giby, Sejny, Puńsk, Szypliszki, Rutka-Tartak, Wiżajny), które liczą łącznie 1052 km². W 1970 r. obszar ten zamieszkiwało 25,5 tys. osób. W ostatnim badanym przekroju czasowym (2008) dane statystyczne wykazywały obecność 20,3 tys. mieszkańców. Regres wyniósł 5,2 tys., czyli nastąpiło obniżenie zaludnienia o 1/5 w stosunku do stanu wyjściowego.

Z wyjątkiem jednej gminy zamieszkałej głównie przez Litwinów (Puńsk), gdzie regres był stosunkowo niewielki (5,2%), w pozostałych jednostkach gminnych mieliśmy do czynienia z poważnym regresem demograficznym. Najwyższy był w gminie Wiżajny (29,8%) położonej na samym styku granicy polsko-litewsko-rosyjskiej. Ten ubytek zaludnienia wiąże się z bardzo niską i obniżającą się gęstością zaludnienia (tab. 3).

Tab. 3. Dynamika demograficzna w gminach położonych przy granicy polsko-litewskiej (1970-2008)

Gminy	Powierzchnia (w km ²)	Liczba ludności					Zmiany zaludnienia 1970-2008		Gęstość zaludnienia (na 1 km ²)	
		1970	1978	1988	1996	2008	ogółem	w %	1970	2008
Giby	324	3 579	3 383	3 154	3 093	2 962	-617	-17,2	11	9
Sejny	218	5 693	5 238	4 454	4 367	4 066	-1627	-28,6	26	18
Puńsk	138	4 620	4 605	4 597	4 486	4 381	-239	-5,2	33	31
Szypliszki	157	5 098	4 569	4 296	4 268	3 985	-1113	-21,8	32	25
Rutka-Tartak	92	2 699	2 509	2 280	2 268	2 252	-447	-16,6	29	24
Wiżajny	123	3 824	3 310	3 021	2 942	2 686	-1138	-29,8	31	21
Ogółem	1052	25 513	23 614	21 802	21 424	20 332	-5181	-20,3	24	19

Źródło:

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2009.

Rocznik statystyczny województwa lubelskiego, Lublin 2009.

Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego, Rzeszów 2009.

W odróżnieniu od stosunkowo krótkiej granicy polsko-litewskiej granica polsko-białoruska rozciąga się od Kanału Augustowskiego do Włodawy położonej nad Bugiem. W bezpośrednim sąsiedztwie tej granicy leżą 24 gminy wiejskie (Włodawa, Hanna, Sławatycze, Kodeń, Rokitno, Janów Podlaski, Konstantynów, Mielnik, Nurzec-Stacja, Czeremcha, Dubicze Cerkiewne, Hajnówka, Białowieża, Narewka, Michałowo, Gródek, Krynki, Szudziałowo, Sokółka, Kuźnica, Sidra, Nowy Dwór, Lipsk, Płaska). Usytuowane są one w kilku odrębnych regionach fizjograficznych, które podzieliła granica państwowa. W najbardziej drastyczny sposób została wytyczona granica na obszarze Puszczy Białowieskiej, która jedynie w 1/3 znalazła się w składzie Polski. Granica ta podzieliła etniczne obszary polskie i białoruskie. Między Krynkami a Bugiem znajdują się wsie zamieszkałe przez Białorusinów. Natomiast bardziej na północy w rejonie Sopoćkin i Grodna etniczne obszary polskie znajdują się już po wschodniej stronie granicy państwowej. Na południowym odcinku granica polsko-białoruska ma charakter bardziej naturalny, gdyż została wytyczona wzdłuż Bugu.

Na wyodrębnionym pasie usytuowanym południkowo liczącym 5055 km² skupiało się w 1970 r. 139,6 tys. mieszkańców, zaś w 2008 r. zaledwie 95,4 tys. Regres demograficzny był znaczący i w miarę upływu lat stawał się coraz bardziej intensywny. Jedynie w dwóch gminach nastąpił wzrost zaludnienia (Włodawa, Konstantynów). W przypadku Włodawy łączy się to z rozrostem przestrzennym miasta. W pozostałych gminach mieliśmy do czynienia z niezmiernie wysokim tempem depopulacji. Można tu wymienić na przykład gminę Dubicze Cerkiewne, w której liczba ludności obniżyła się z 4059 (1970) do 1840 (2008). Niewiele mniejszy ubytek zaludnienia miał miejsce w wielu innych gminach. Nasilające się procesy depopulacyjne występują na obszarach o bardzo niskiej gęstości zaludnienia (tab. 4).

Tab. 4. Dynamika demograficzna w gminach wiejskich położonych przy granicy polsko-białoruskiej (1970-2008)

Gminy	Powierzchnia (w km ²)	Liczba ludności					Zmiany zaludnienia 1970-2008		Gęstość zaludnienia (na 1 km ²)	
		1970	1978	1988	1996	2008	ogółem	w %	1970	2008
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Włodawa	244	4 854	4 889	5 286	6 198	6 065	+1211	+24,9	20	25
Hanna	139	4 389	3 995	3 799	3 615	3 263	-1126	-25,6	32	23
Sławatycze	72	3 698	3 394	3 088	2 872	2 550	-1148	-31,0	51	35
Kodeń	150	5 132	4 701	4 590	4 480	3 841	-1291	-25,2	34	25
Rokitno	141	4 509	4 159	3 882	3 626	3 285	-1224	-27,1	32	23
Janów Podlaski	135	6 564	6 103	6 080	5 867	5 535	-1029	-15,7	49	41
Konstantynów	87	4 011	3 917	4 091	4 150	4 056	+45	+11,2	46	47
Mielnik	197	4 026	3 600	3 226	3 014	2 635	-1391	-34,5	20	13
Nurzec-Stacja	215	7 415	6 532	5 736	5 382	4 422	-2993	-40,4	35	20
Czeremcha	97	4 500	4 366	4 287	4 139	3 582	-918	-20,4	46	37
Dubicze Cerkiewne	151	4 059	3 521	2 744	2 358	1 840	-2219	-54,7	27	12
Hajnówka	293	6 749	5 910	5 338	4 894	4 236	-2513	-37,2	23	14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Białowieża	203	3 577	3 512	3 327	2 948	2 595	-982	-27,5	18	12
Narewka	339	6 917	6 118	5 223	4 834	3 890	-3027	-43,8	20	11
Michałow	409	11 998	10 300	9 340	8 603	7 219	-4779	-39,8	29	17
Gródek	431	8 859	8 067	7 253	6 702	5 705	-3154	-35,6	21	13
Krynki	166	5 127	4 561	4 145	4 078	3 330	-1797	-35,0	31	20
Szudziałowo	302	6 628	5 400	4 625	4 172	3 380	-3248	-49,9	22	11
Sokółka	304	11 374	10 151	8 912	8 610	7 410	-3964	-34,8	37	24
Kuźnica	133	6 179	5 690	5 229	4 944	4 238	-1941	-31,4	46	32
Sidra	174	6 083	5 417	4 715	4 429	3 845	-2238	-36,8	35	22
Nowy Dwór	121	4 695	4 106	3 567	3 351	2 869	-1826	-38,9	39	24
Lipsk	179	5 167	4 535	3 931	3 674	3 086	-2081	-40,3	29	17
Płaska	373	3 110	2 901	2 709	2 749	2 528	-582	-18,7	8	6
Ogółem	5055	139 620	125 845	115 123	109 689	95 405	-44215	-31,7	28	18

Źródło:

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2009.

Rocznik statystyczny województwa lubelskiego, Lublin 2009.

Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego, Rzeszów 2009.

Przedstawiona dokumentacja statystyczna potwierdza opinie o niepokojącej sytuacji demograficznej na pograniczu polsko-białoruskim. Odnotowany wysoki regres ludnościowy wynika z wielu przyczyn sprawczych wzajemnie ze sobą powiązanych. Ujemne saldo migracyjne wpływa na strukturę wieku pozostałej na miejscu ludności. Wyjeżdżają bowiem ludzie młodzi, wchodzący w wiek reprodukcyjny. Wpływa to na stopę urodzeń, która stopniowo się obniża. Wzrastająca liczba zgonów wpływa na stan zaludnienia. Powstaje pewne wyraźnie ukierunkowane sprzężenie zwrotne, które musi doprowadzić w ostatecznym rezultacie do wyludniania się obszaru przechodzącego tak poważny kryzys społeczny.

Przy granicy polsko-ukraińskiej rozciągającej się od Bieszczad na południu po Włodawę na północy, wydzielono na podstawie analogicznych kryteriów 21 gmin wiejskich, a mianowicie: Lutowiska, Czarna, Ustrzyki Dolne, Fredropol,

Przemysł, Medyka, Stubno, Radymno, Wielkie Oczy, Lubaczów, Horyniec, Lubycza Królewska, Ulhówek, Dołhobyczów, Mircze, Hrubieszów, Horodło, Dubienka, Dorohusk, Ruda-Huta, Wola Uhruska. Analizowana strefa przygraniczna jest bardziej zróżnicowana przestrzennie i strukturalnie, znajdują się w niej nie tylko gminy o charakterze depopulacyjnym. W rejonie nadbużańskim mamy do czynienia z bardzo intensywnymi procesami regresu demograficznego, zbliżonego do tych, które mają miejsce przy granicy z Białorusią. Natomiast bardziej na południe warunki są stabilniejsze, występują gminy odznaczające się wzrostem zaludnienia. Dotyczy to zwłaszcza obszaru położonego w pobliżu Przemyśla. Tych kilka gmin progresywnych wpływa na zbiorcze dane. Liczba ludności w analizowanym pasie przygranicznym zmalała między 1970 a 2008 r. ze 141,8 tys. do 123,8 tys., czyli o 18,0 tys.

Regres wyrażony w ujęciu procentowym wynosił 12,7%, czyli był niższy w porównaniu do tego, jaki zachodził na pograniczu polsko-litewskim i polsko-białoruskim. Niemniej, jak wspomniano, w części północnej, w takich gminach rolniczych, jak Dubienka, Horodło, Mircze czy Dołhobyczów, ubytek ludności był znaczący. Tym bardziej na podkreślenie zasługuje fakt, że na Pogórzu Przemyskim, też mającym charakter rolniczy, mamy do czynienia z wyraźnym progresem demograficznym. Trudniejsza do interpretacji sytuacja występuje w Bieszczadach. Odznacza się ona dużą niestabilnością, co wynika z pewnych zaszczości historycznych. Przed drugą wojną światową był to region gęsto zaludniony, po powojennych wysiedleniach ludności ukraińskiej przez kilkanaście lat był całkowicie bezludny. Późniejsze osadnictwo było rozproszone i stosunkowo ekstensywne. Na tym obszarze do lat dziewięćdziesiątych zaludnienie wzrastało stopniowo. Dopiero ostatnio wystąpiły stosunkowo niewielkie objawy depopulacji przy bardzo niskiej gęstości zaludnienia (tab. 5).

Tab. 5. Dynamika demograficzna w gminach wiejskich położonych przy granicy polsko-ukraińskiej (1970-2008)

Gminy	Powierzchnia (w km ²)	Liczba ludności					Zmiany zaludnienia 1970-2008		Gęstość zaludnienia (na 1 km ²)	
		1970	1978	1988	1996	2008	ogółem	w %	1970	2008
Lutowiska	476	1 978	1 940	2 336	2 412	2 244	+266	+13,4	4	5
Czarna	185	1 990	2 278	2 321	2 421	2 330	+340	+17,1	11	13
Ustrzyki Dolne	394	7 010	6 711	6 075	6 600	5 788	-1222	-17,4	18	15
Fredropol	160	5 459	5 174	5 420	5 678	5 489	+30	+0,5	34	34
Przemysł	108	7 557	7 850	8 161	8 499	9 034	+1477	+19,5	70	84
Medyka	61	5 414	5 650	6 084	6 135	6 148	+734	+13,6	89	101
Stubno	89	4 017	3 977	4 172	4 137	3 971	-46	-1,1	45	44
Radymno	182	11 315	11 776	11 700	11 599	11 363	+48	+0,4	62	62
Wielkie Oczy	147	4 300	4 114	3 932	3 933	3 893	-407	-9,5	29	26
Lubaczów	203	9 188	9 235	8 908	9 113	9 062	-126	-1,4	45	44
Horyniec	203	5 013	4 897	4 854	4 867	4 896	-117	-2,3	25	24
Lubycza Królewska	212	7 020	7 423	7 792	7 995	6 517	-503	-7,2	33	30
Ulhówek	147	6 233	5 977	5 929	5 773	5 101	-1132	-18,2	42	34
Dołhobyczów	214	8 121	7 614	7 395	6 981	5 941	-2180	-26,8	38	28
Mircze	234	10 499	9 457	9 067	8 722	7 624	-2875	-27,4	45	32
Hrubieszów	259	14 125	13 255	12 731	11 994	10 613	-3512	-24,9	55	41
Horodło	130	8 299	7 345	6 864	6 352	5 539	-2760	-33,3	64	42
Dubienka	96	4 127	3 713	3 420	3 186	2 604	-1523	-36,9	43	27
Dorohusk	194	8 994	8 534	8 032	7 521	6 781	-2213	-24,6	46	35
Ruda-Huta	111	5 924	5 621	5 271	5 075	4 761	-1163	-19,6	53	43
Wola Uhruska	151	5 206	4 814	4 766	4 613	4 123	-1083	-20,8	34	27
Ogółem	3956	141 789	137 355	135 230	133 606	123 822	-17967	-12,7	37	31

Źródło:

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego, Białystok 2009.

Rocznik statystyczny województwa lubelskiego, Lublin 2009.

Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego, Rzeszów 2009.

Cechą znaną obszaru przygranicznego, położonego wzdłuż granicy z Ukrainą, jest pewna niejednorodność. Obszary leżące na południowym odcinku nie są typowe dla całej pozostałej strefy przygranicznej i nie spełniają warunków umożliwiających ich zakwalifikowanie do terenów o intensywnych procesach depopulacyjnych.

4. PODSUMOWANIE

Na podstawie zebranej dokumentacji statystycznej przedstawiono przemiany demograficzne, jakie zachodziły na wschodnim pograniczu Polski według układu wojewódzkiego, powiatowego i gminnego. Najbardziej interesujące fakty ujawniła analiza według jednostek gminnych. Określono zaludnienie gmin przylegających do wschodniej granicy Polski według pięciu przekrojów czasowych dla okresu obejmującego 38 lat. Zdecydowana większość rozpatrywanych gmin odznaczała się regresem demograficznym. W wielu z nich tempo spadku zaludnienia w miarę upływu czasu ulegało znacznemu przyspieszeniu. Problematyka związana z dynamiką demograficzną była skorelowana z rozmieszczeniem ludności oraz gęstością zaludnienia. Badane procesy depopulacyjne wynikały zarówno z ujemnego salda migracyjnego, jak i z ubytku naturalnego. Długotrwałe procesy odpływu ludności oraz nadwyżka zgonów nad liczbą urodzeń doprowadziły w sposób nieunikniony do regresu demograficznego. Można założyć, że niski udział ludzi młodych oraz wysoki odsetek ludności w wieku podeszłym musi oddziaływać w sposób bezpośredni na kształtowanie się ruchu naturalnego.

Niekorzystne procesy demograficzne w miarę upływu czasu ulegają intensyfikacji. Wszystkie przesłanki obiektywne wskazują, że w przyszłości sytuacja musi się pogorszyć. Z pełnym przekonaniem należy postawić tezę o zbliżaniu się nie tyle do załamania demograficznego, które jest już niepodważalnym faktem, ile do katastrofy demograficznej. W niedalekiej przyszłości w pasie przygranicznym będzie dominowała ludność w wieku emerytalnym. Zapewnienie dla niej opieki będzie zadaniem trudnym i kosztownym. Tego typu wa-

runki demograficzne doprowadzą do wyłączenia południkowej przygranicznej strefy z działalności gospodarczej. Jedyną korzyścią po całkowitej depopulacji będzie powrót tych obszarów do warunków naturalnych. Trudno ocenić, czy ta wyludniona strefa może stać się atrakcyjna dla migrantów ze wschodu. Raczej jest to mało prawdopodobne, ale nie można tej ewentualności całkowicie wykluczyć.

Rezultaty badania empirycznego są zgodne z opinią wielu badaczy wypowiadających pogląd o istnieniu tzw. ściany wschodniej, w której kumulują się negatywne procesy demograficzno-społeczne. Spostrzeżenia o charakterze intuicyjnym znalazły potwierdzenie faktograficzne. Analiza empiryczna przeprowadzona według jednostek powiatowych i gminnych wykazała ponadto, że rozpatrywany wschodni pas przygraniczny jest niejednorodny i zróżnicowany przestrzennie. Ujawniono, że każdy z odcinków granicznych ma swoją wyraźnie wyodrębnioną specyfikę demograficzną. Przy granicy z każdym z naszych wschodnich sąsiadów (Litwą, Białorusią i Ukrainą) znajdują się powiaty i gminy różniące się znacznie między sobą dynamiką demograficzną. Twierdzenie o tzw. ścianie wschodniej jako o strefie jednorodnej jest dużym uproszczeniem i jest niezgodne z obiektywnie istniejącą rzeczywistością. Obok odcinków granicznych, o których można twierdzić, że znajdują się w fazie katastrofy demograficznej, istnieją jednostki szczebla powiatowego lub gminnego, w których mamy do czynienia z początkowymi symptomami regresu demograficznego. Skala ubytku naturalnego jest też bardzo różna i uzależniona od miejscowych uwarunkowań.

Najbardziej niekorzystna sytuacja demograficzna występuje na centralnym odcinku polskiej granicy wschodniej. Jest on położony głównie wzdłuż granicy polsko-białoruskiej i północnego odcinka granicy polsko-ukraińskiej. Obszary położone w przybliżeniu między Hrebennem na południu a Sejnamami na północy odznaczają się najbardziej zaawansowanymi procesami depopulacyjnymi. Mamy tam do czynienia z nałożeniem się wielu zjawisk i procesów demograficznych, które muszą oddziaływać na warunki życia mieszkającej tam ludności i mogą doprowadzić w przyszłości do całkowitego wyludnienia. Natomiast nie budzi specjalnego niepokoju stan na południowym odcinku granicy polsko-ukraińskiej. Są to tereny, które do pierwszej wojny światowej należały do historycznej Galicji. Procesy depopulacyjne są na tych terenach w początkowej fazie rozwoju. Stopa urodzeń nieznacznie przewyższa stopę zgonów. Na tym peryferyjnym obszarze bliskość granicy państwowej wpłynęła w niewielkim stopniu na stosunki demograficzne. Podobnie większą sta-

bilnością demograficzną cechuje się pas przygraniczny położony wzdłuż granicy polsko-litewskiej.

Z przeprowadzonej analizy statystycznej wynika, że mówienie o tzw. ścianie wschodniej bez dokładnego sprecyzowania geograficznego jest niezbyt ścisłe, a nawet może wprowadzić w błąd. Nie istnieje w rzeczywistości jednolity pas przygraniczny rozciągający się od Ustrzyk Dolnych na południu po Wiżajny na północy, który odznaczałby się zbliżonymi cechami demograficznymi. Można wnioskować, że istnieją w tym pasie również bardzo zróżnicowane warunki społeczno-gospodarcze. Sytuacja demograficzna w rejonie Przemysła jest nieporównywalna w stosunku do tej, jaka zachodzi w pobliżu Włodawy, Białowieży czy Kuźnicy Białostockiej. Negatywne procesy demograficzno-społeczne zachodzą głównie na centralnym odcinku polskiej granicy wschodniej. Liczy on około 600-700 km długości. Na pozostałych odcinkach granicy mają miejsce procesy trudniejsze do jednoznacznej oceny. Dalsze studia powinny zmierzać do przyjęcia innych kryteriów delimitacyjnych oraz rozszerzenia analizy o zagadnienia nie tylko demograficzne. Studia nad tym obszarem, usytuowanym bezpośrednio przy granicach państwowych z naszymi sąsiadami, mają nie tylko znaczenie poznawcze, ale również aplikacyjne, gdyż mogą być przesłanką do konstruowania programów aktywizujących.

BIBLIOGRAFIA

- Eberhardt P., Gorzym-Wilkowski W., Miszczuk A.: Przemiany demograficzno-osadnicze na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim, Lublin 1997, Euroregion Bug, t. VIII.
- Gorzym-Wilkowski W., Miszczuk A.: Wpływ granicy na przemiany sieci miast pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego, „Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska” 1998, sect. K., vol. 5, s. 201-212.
- Gospodarka – Przestrzeń – Środowisko. Strategia rozwoju województw wschodniego i zachodniego pogranicza Polski w kontekście integracji z Unią Europejską, red. A. Stasiak, R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska, Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej 2001.
- Granica wschodnia: szanse i bariery, Lublin: Ogólnopolskie Forum 1996.
- Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K.: Gospodarka samorządu terytorialnego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Miszczuk A.: Wpływ wyludniania się wsi na rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny, Warszawa: IGiPZ PAN 1991.
- Obszary wiejskie: przyszłość obszarów wiejskich Lubelszczyzny, red. C. Listowski, I. Pietraszewska, Lublin: Związek Gmin Lubelszczyzny 1999.

- Podraza A.: Problem pograniczny w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego), w: *Europa. Galicja. Regiony*, red. A. Podraza, Kraków: Księgarnia Akademicka 2006, s. 129-154.
- Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka, red. B. Kawalko, A. Miszczuk, Zamość: Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji 2005.
- Stasiak A.: Wybrane problemy zagospodarowania przestrzennego obszarów pogranicza zachodniego i wschodniego, „Nauka Polska” 1992, nr 1/2, s. 51-60.
- Statystyczne studium rozwoju rolnictwa województwa lubelskiego, red. E. Nowak, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1996.
- Strategia rozwoju Euroregionu Bug, red. J. Polski, Lublin: Norbertinum 1997, Euroregion Bug, t. XVI.
- Turowski W., Redmann M.: Euroregion Bug, Bydgoszcz: Sigma Media 2002.

THE DEMOGRAPHIC ISSUE
OF THE SO-CALLED EASTERN WALL
OF THE POLISH REPUBLIC

Summary

The article presents demographic changes occurring in the borderland area situated in the immediate neighborhood of the Polish-Lithuanian, Polish-Byelorussian and Polish-Ukrainian borders. In the Polish specialist literature the area is called “the Eastern Wall”. The author draws the reader’s attention to the lack of precision of this term and to the freedom with which it is used, as well as to the fact that with time it has been assuming a negative meaning.

In order to check the research hypothesis saying that there are de-population areas near the eastern border of Poland an empirical analysis has been made. On the basis of statistical documents demographic changes have been presented and commented on, according to the three levels of local government administration (województwo, powiat, gmina). The most interesting facts have been revealed by an analysis of the lowest level units (gmina). Information has been compared about their population, according to five time points (1970, 1978, 1988, 1996, 2008). This has made it possible to define the demographic dynamics. The results are unambiguous, and they show that nearly all the studied gminas are characterized by demographic regress. The rate of decrease in their population has been accelerating with time. Depopulation processes are result of a negative migration balance and of the natural drop. The decreasing number of births is connected with an increase in death rate. The opinion about the existence of the so-called “Eastern Wall”, in which negative demographic-social processes are cumulated has been confirmed by facts. Empirical analysis based on the data from three first level units (województwo), 16 second level units (powiat) and 51 third level units (gmina) has showed that the discussed eastern part of the borderland is not homogeneous and it is spatially differentiated. It has been revealed that each of the borderland segments has its own, clearly distinguished, demographic specificity. The most unfavorable demographic situation, which is connected with the increasing depopulation processes, obtains in the central part of the Polish

eastern border. The area is situated along the Polish-Byelorussian border, and partly at the northern part of the Polish-Ukrainian border. At this borderland segment, more than 600 km long, we see several negative phenomena and demographic processes overlapping, which in the future may lead to a complete depopulation of the borderland areas. This will give significant economic consequences.

In the conclusion attempts are made to show that studies of the borderland areas not only have a great cognitive significance, but a planning significance as well, since they may be a premise for creating programs activating the area.

Słowa kluczowe: demografia, ściana wschodnia, ludność, migracje.

Key words: demography, "eastern wall", population, migrants.